

Informationsvanor i förändring

ANDERS NILSSON

Informationssamhället, IT-samhället, tjänstesamhället, kunskapssamhället. Orden som används för att beskriva något man upplever vara en brytning med det moderna och industriella samhället är många. Ur de förändringar som sker väntar man sig att något nytt skall komma, något som är nödvändigt, oundvikligt och som absolut inte får ske "utan oss". Vi måste hinna med! Vissa menar att det är en revolution, något helt nytt och i grunden annorlunda. De som frågar sig vad detta nya skall komma ur, och vad detta nya består i fastnar snart i svårigheten att tolka sin samtid och att med säkerhet säga något om framtiden. Likväl försöker man.

Materialism, har varit ett av det industriella samhällets credo. Något som är gemensamt för de många som tänker och skriver om det nya samhället är värdet i det immateriella: värdet av upplevelser, av tjänster, av kunnande och värdet av tid.

Mitt eget sätt att skapa förståelse för förändringarna och för samtiden, är att studera vilken roll information har i det som sker. Information som den immateriella grunden för tjänster och kunskap. Information som så många menar är samhällets nya produktivkraft, men som man inte vet så mycket om.

Genom att studera hur information används, skapas, uppfattas och värderas av olika människor kan man möjligen nå en förståelse av vilken roll information har i samhället. Då, kan man kanske svara på frågan om just informationen har en betydande eller avgörande roll i de förändringar som sker i samhället. Under några decennier har det vuxit fram nya tekniker som har till syfte att förmedla, lagra och bearbeta information: sk informationstekniker, eller IT.¹ Exakt vilka möjligheter som skapats av IT och vilka dess konsekvenser är, är oklart. De informationstekniker som uppstår är i vissa fall förbättringar av redan existerande strukturer för kommunikation, men det är också en fråga om att nya medier uppstår vilka läggs till de gamla snarare än att ersätta dem. Följden av detta är ett växande utbud av informationskanaler och förbättrade möjligheter till att "hålla sig informerad". I samband med det har man funnit att medan människor tenderar att värdera information högt har de samtidigt svårt att överblicka utbudet och att bedöma informationens kvalitet.

1994 tillsatte regeringen Bildt en IT-kommission med syftet att främja en bred användning av informationsteknik genom att visa på goda exempel och sprida kunskap när det gäl-

ler IT och lämna förslag till åtgärder. En central ambition har hela tiden varit att uppmärksamma de grupper i samhället som i liten utsträckning har tillgång till eller använder IT. För att finna och uppmärksamma dessa grupper har man bl.a. gett SCB i uppdrag att samla in statistik om tillgång och användande av IT. SCBs ansträngningar har under åren redovisats i ett antal skrifter och en förhållandevis god bild kan ges av spridningen av IT i samhället. Denna kunskap är emellertid inte tillräcklig.

För att få veta om: *samhället på det effektivaste sättet använder sig av möjligheterna som IT erbjuder*, och hur: *människor i allmänhet använder sig av IT, vilka tjänster som utnyttjas samt vilken information man är intresserad av* (SCB 1996 s. 97) krävs att studier fokuseras mer på användningen av IT än tillgången till den. Om detta skriver SCB i *Data om informationstekniken i Sverige 1996* (SCB 1996):

Inom en snar framtid, kanske bara några år, är det troligt att de flesta har tillgång till verktyg och tjänster i form av datorer med uppkoppling mot stora informationsnätverk som exempelvis Internet. Statistiken kommer då att få en ny roll. Information om tillgång till datorer kommer även i fortsättningen att vara viktig, men det kommer också vara intressant att se till vad och hur mycket samt hur effektivt datorerna används. I detta perspektiv är undersökningar om informationsvanor viktiga att göra. Sådana undersökningar skulle ge kunskap om hur människor inhämtar information.

Undersökningarna skulle inte endast undersöka information som inhämtas via datorer och Internet utan också försöka ge en samlad bild av alla informationskällor som folk använder sig av. Exempel på sådana källor är: tidningar, böcker, föredrag och text-TV.

Lars Ingelstam och Jan Owen Jansson pekar på samma kunskapslucka i en skrift från forskningsrådsnämnden (FRN): *För att få en uppfattning om vad människor faktiskt gör, vilka begränsningar som finns för informationsinhämtandet eller för att välja information i ett stort informationsutbud kan man studera individens vanor i samband med informationsinhämtning*. (FRN 1995)

Informationsteknik blir allt mer betydelsefullt som medium. Som samhällsforskare ställer jag mig frågan vad det innebär för andra medier, för individen som konsument och producent av information, och för den fortsatta utvecklingen av informationsteknik och de tjänster som är förknippade med

tekniken. Dessa frågor hänger samman då *information*, vilket är vad alla medier kommunicerar, är en social produkt och en social handling genom att individen själv styr vilken information som konsumeras, hur och i vilket sammanhang den konsumeras, hur och vilken information som görs meningsfull, och vilka strategier som är förknippade med hanteringen av information. Och som andra sociala produkter och handlingar är hanteringen av information inte ett medvetet hanterande utan baserat i vanor och praktiker som ligger djupt i individens person.

Artikeln bygger på tre delar. Den första delen problematiserar begreppet information, dels för att försöka göra reda för den betydelseinflation ordet utsats för, dels för att lägga grunden till hur informationen kan betraktas som en social produkt och handling. Den andra delen sammankopplar information med de kanaler som informationen når individen igenom. Bland dessa kanaler räknas även möten mellan människor eftersom det är en viktig källa för information vilket i sig antyder informationens sociala karaktär. De olika kanalerna fördelas i en modell till individens och samhällets olika kontexter. I modellen har informationsteknik en särställning genom att befinna sig i flera olika kontexter samtidigt till skillnad mot andra medier. I den tredje delen förs en diskussion om de olika kanalerna med hjälp av en teori om hur sociala kontexter formar individens val och handlingar.

Information

Ordet "information" började användas i Sverige under tidigt 1600-tal tillsammans med "informera". Betydelseerna var då *förklarande* respektive *bilda, dana, utbilda* (Nationalencyklopediens Ordbok. 1996 Vol II). En tänkbar orsak till att dessa ord började användas vid just denna tidpunkt är 1600-talets statushöjning av bildning och spridningen av *informatörer* till svenska adels-, och borgarfamiljer. I Nordisk familjeboks utgåva från 1884 betyder information *undervisning*, och informera betyder *undervisa*. Dessa betydelser finns kvar i 1910 års utgåva medan betydelsen för information i 1959 års utgåva av Svensk Uppslagsbok även ges betydelseerna *upplysning*, och *underrättelse*. Förskjutningen från *undervisning* mot *upplysning* tycks även innebära en betydelseförskjutning från skapandet av kunskap genom lärande, mot en mer tentativ typ av kunskap som kan erhållas från en upplysning eller en underrättelse. I Svenska akademiens ordbok från 1933 skiljs ordet information i två betydelser där den första avser just *undervisning* och den andra *upplysning*. Även i nationalencyklopedins utgåva från 1994 står betydelsen *utbilda, undervisa* kvar men här har man fört fram den mer grundläggande betydelsen *ge form åt något* och har inte med betydelsen *upplysning*. Dessutom problematiserar man relationen mellan information och *kunskap* och menar att *information* är att få kännedom om något vilket är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för kunskap i betydelsen *djupare insikt*. I nationalencyklopedins ordbok från 1996 ges information en andra betydelse vilken stammar från 1950-talet, i form av *inre struktur som reglerar viss process eller dylikt*. Denna andra betydelse avser som exempel *information på skivspåret* och det särskilda fallet av cellernas molekylstrukturer som bestämmer

arvsanlagen, dvs *genetisk information*. Sedan 50-talet dyker varianter av *information* upp i takt med att nya forskningsfält tillskansar sig ordet för att beskriva något för dem viktigt. Exempel på sådana varianter är *informationsteori*: 1963, *informationsbehandling*: 1964, *informatik*: 1969.

Det kan med rätta uppfattas råda en viss förvirring över vilken betydelse ordet information har kvar efter den inflation det råkat ut för. Det kan därför vara intressant med en redogörelse för hur ordet kommit att användas i två olika områden som var för sig är stora och viktiga forskningsområden idag. De områden jag tänker på är informationsteori, som fick sitt upphov och genomslag med cybernetiken, och mikrobiologi och då särskilt genetiken.

Återkoppling

På 1940-talet användes "information" för att representera något varierande i ett självjusterande system (Wiener 1957). Ett paradexempel är varvtalsregulatorn på en ångmaskin. Den fungerar så att när motorns varvtal minskar, exempelvis på grund av att motorn belastas, minskar även en roterande axel sin hastighet. På denna axel sitter monterade två tyngder på varsin arm. När varvtalet sjunker minskar centrifugalkraften som verkar på tyngderna och de faller in mot axeln. Om varvtalen ökar kommer de att sträva bort från axeln och ut mot periferin. Men nu minskar alltså varvtalet och tyngderna sjunker. När detta sker kommer en länkanordning fästad till tyngderna att öka tillförseln av bränsle och motorn ökar åter i varvtal och på så vis hålls varvtalet konstant. Inom parentes sagt användes detta system länge även på dieselmotorer och från gamla lastbilar kan man än idag höra det självjusterande systemet i verkan genom att motorvarvet ömsom stiger och sjunker på en motor som står på tomgång.

Exemplet visar hur ett ändrat förhållande i en del i ett system "informerar" en annan del i systemet om förändringen varpå en korrektiv åtgärd utförs av systemet självt. Samma princip gäller för en styrman som håller en kurs genom att parera vindar, vågor och strömmar med hjälp av små roderändringar, och det grekiska ordet för styrman är cybernetes vilket gett namnet till principen och forskningsområdet. Ett annat exempel på cybernetik är systemet av vattentanken och mekaniken i en vanlig toalettstol. Där ger flottören "information" till den ventil som släpper in vatten i tanken när tanken är tom. Värt att notera är att ventilen inte får veta hur mycket vatten som finns i tanken, bara om den är full eller inte. Det är m.a.o. ett binärt system, det har bara två tillstånd: full eller inte full. Är tanken full händer ingenting, är tanken inte full öppnar ventilen tills tanken åter är fylld. Om en toalettstol kunde tala skulle man höra ventilen fråga flottören "Är tanken full? Är tanken full? Är tanken full?" och flottören skulle svara "Ja. Ja. Ja." Ända till tanken tömts då svaret skulle bli "Nej, tanken är inte full."

En viktig forskning inom cybernetiken rörde levande system. Man studerade ingående hur impulser, i form av elektriska stötar, gav reaktioner i muskler hos olika organismer. Även här talade man om "information" i form av olika stimuli som ledde till olika reaktioner och hur denna information kommunicerades i systemet stimuli – nervsystem – muskel.

Man kan tycka att man i kybernetiken använder information på ett tveksamt sätt eftersom sammanhanget är att maskindelen A verkar på maskindelen B i ett strikt orsak-verkan system och att information inte har någon roll i detta. I fallet med levande vävnader är systemet mer komplicerat och inte mekaniskt, men inte desto mindre är det även där fråga om system av orsak-verkan även om maskindelen är kemiska och elektro-kemiska. Kybernetikens belackare menar att där inte sker någon "informerings" mellan olika delar inom systemet, blott effektivering styrd av naturens och mekanikens lagar.²

Brus och signal

Strax efter kybernetikens födelse skrev Claude Shannon vad han kallade för en matematisk teori om information (Shannon & Weaver 1963). Shannon arbetade för det amerikanska telefonbolaget Bells laboratorium och intresserade sig för problemet med brus i telefonledningar. Han fann en metod för att skilja ut en signal från det brus som hela tiden befinner sig i bakgrunden i telefonen. Principen är att medan bruset är kaotiskt och utan mönster har en signal en viss sannolikhet att dyka upp och förekommer dessutom i mönster. Denna minsta igenkännbara signal kallade Shannon för en *bit* och den var den minsta beståndsdel av information där flera *bitar* i ett sammanhang kunde förmedla ett budskap. En bit utgör skillnaden mellan brus och signal, eller i själva verket mellan signal och inte signal. Ordet "bit" är sammansatt av "Binary Digit" och detta avser alltså de två definierade tillstånden av signal, inte signal, eller så som den representeras med 0. och 1. Dessa bit är samma bit som man idag talar om som datorernas minsta informationsenheter. Åtta av dessa bit kan motsvaras av ett tecken på datorskärmen, i form av en bokstav eller annat tecken, och kallas för en *byte*. Att det är just åtta bit i en byte beror på att så många nollor och ettor krävs för att beskriva vilken bokstav som avses. Om man kunde tala om att toalettstolen från det tidigare exemplet har en datorbehandlingskapacitet så skulle den alltså vara exakt en bit.

I och med denna upptäckt menade man att Shannon funnit informationens minsta byggsten, vilken enkelt kan uttryckas som *en skillnad*. Teorin har rönt stor framgång och används ännu idag. Dess terminologi stöter alla på som intresserar sig för en dators minneskapacitet eller ett modems överföringshastighet. Och visst kan det vara tilltalande att tilldela information en minsta byggsten. Ungefär som atomer utgör en grund för allt materiellt som omger oss i vardagen så skulle Shannons bitar vara motsvarande grund för all den information som omger oss.³ Men i själva verket har en bit inte mycket med information att göra, åtminstone inte så som de flesta menar med "information". Det Claude Shannon kallar för en bit är en elektrisk signal och "är" inte självt "information". Vad som sker är att åtta bitar sänds i form av ettor och nollor som i den andra änden mottags och avkodas. Kanske blir det avkodade meddelandet ett "A". "A" kan möjligen vara information för den som mottager detta "A" om mottagaren förstår det sammanhang i vilket "A" ingår. För att något skall vara information i den mening att det är undervisande eller upplysande måste där finnas förståelse och mening. Biten, eller signalen, är bara en elektrisk puls. Vi kan betrakta en ström av

bitar med hjälp av teknisk utrustning och det som växer fram *kan* vara information. Shannons och kybernetikens informationsteorier talar båda två i själva verket om system av orsak-verkan, som är styrt av de lagar som styr naturen och allt materiellt. Vi kan betrakta varvtalsregulatorn i rörelse, muskeln i arbete, och genom teknisk utrustning även strömmen av bitar i en ledning eller på ett minne, och vi kan (möjligen) informeras om dessa saker av att betrakta dem. Däremot är det en missuppfattning att de själva behandlar information, att ett självjusterande system informerar sig självt. Det som gjort Shannons teori mer framgångsrik än kybernetiken, är sannolikt det att systemet han talar om är just till för att överföra information. Därmed blir det dock inte mer sant att det han talar om "är" information. Shannons verkliga framgång handlar inte om information utan om kommunikation, dvs överförandet av meddelanden vilket inte är detsamma som information. Ett meddelande kan kommuniceras och meddelandet kan vara information men det kan även vara rent nonsens. Kommunikation kan innehålla information (och gör det oftast) men det måste inte göra det.

Kybernetikens och Claude Shannons användningar av begreppet information har (oavsett detta) vunnit mark i och med att deras teorier varit framgångsrika i konstruerandet av informationsteknik. Med stor sannolikhet är det därför som deras "information" nu anges som en andra betydelse av ordet "information" i nationalencyklopedins ordbok. Frågan är dock om inte dessa två olika betydelser av information är så olika att de förtjänar varsitt eget ord.

Ett pregnant exempel på förvirringen och sammanblandningen av de två olika betydelserna av "information" ges i mastodontverket *The study of information* av Fritz Machlup (1983). Efter att Machlup presenterat ett antal artiklar av framstående författare från flera olika discipliner som ägnar sig åt att studera information i någon form, ger Machlup själv i epilogen sin förklaring till varför de i själva verket inte talar om information.

*Andra betydelser än (1) 'sägandet av något' eller (2) 'det sagda' är antingen analogier och metaforer eller sammanblandningar uppkomna av ett tolerant användande av ett ord för något som inte hade avsetts av tidigare användare.*⁴ hävdar Machlup inledningsvis och övergår till att dekonstruera allt användande av det i sammanhanget så viktiga ordet "information" som inte överensstämmer med hans strikta ordbokstolkning av det. Det är lite synd att Machlup, som var en synnerligen skarp tänkare, nöjer sig med att, i denna en av hans absolut sista texter innan han dog, sätta gränserna vid ordets första betydelse och inte ger oss sina tankar om hur information i en andra betydelse kan ha så mycket gemensamt i så många olika discipliner som de han presenterar i boken.

Information kräver mening

Nästan trettio år efter Norbert Wieners och Claude Shannons teorier om information skrev antropologen Gregory Bateson att *information är en skillnad som gör en skillnad* (Bateson 1995). Bateson, som en gång ingick i den intima kretsen runt Norbert Wiener och den Kybernetiska rörelsen, hade anammat Shannons syn på information som "en skillnad" och lagt till att

denna skillnad måste vara av betydelse, det måste vara en meningsfull skillnad.⁵ Det viktiga bidrag Bateson ger är just att tillföra behovet av mening. Därmed blir information en del av det mänskliga medvetandet. Människor skapar mening av vad som sker, till skillnad mot varvtalsregulatorer och kablar och datorer. Den mening som skapas, den betydelse vi ger något, är beroende av våra intressen, våra tidigare gjorda erfarenheter och nivån på vår koncentration just nu och just här. Information är i den betydelsen individuell, eller snarare relationell, kontextberoende och relativ. Ett exempel på hur olika ett och samma sjok av "information" kan mottas olika av olika personer är en studie av människors tittande på TV-nyheter. Peter Dahlgren skriver om detta i en artikel:

...visst förmedlar TV-nyheter information till tittarna, men det är inte bara "informationsinhämtandet" som präglar tittarupplevelsen. Att försöka förstå sändningarna och deras mottagning utifrån informationsperspektivets snäva ramar är att ge sig in i en reduktionistisk återvändsgränd. Att man missar mycket av det informativa innebär inte alls att sändningarna är meningslösa för tittarna. Med andra ord: *mening*, d v s en upplevelse att något har betydelse, är mer primär än "information". Man kan ta emot information – kognitivt inhämta det – utan att den har någon riktig mening. Och, ännu mer relevant i TV-nyhetssammanhang: man kan uppleva något som meningsfullt utan att nödvändigtvis ha följt all information som ingår. (Dahlgren 1985)

Peter Dahlgrens artikel visar för mig att allt som kommuniceras är information enbart i den utsträckning som det kommunicerade har mening för mottagaren.⁶ Denna hållning har man även i nationalencyklopedins uppslagsverk, där man säger att "information betecknar det meningsfulla innehåll som överförs vid kommunikation i olika former." (Nationalencyklopedin vol 9. s. 454)

Två skolor

Man kan argumentera för att det bland informationsteorierna vuxit fram två skolor. Den ena bygger på cybernetiken och på Shannons teorier. Den andra skolan reserverar information till att betyda det som ordböckerna beskriver, dvs *utbildning, upplysning*. Det hänvisar till "det sagda" eller det som på något sätt kommunicerats och det kan inte friställas från mening och betydelse eller från det mänskliga medvetandet.

Från fältet för studier av media och kommunikation kommer en diskussion om två skolbildningar som tycks relaterade till problemet med betydelsen av information. Kjell Nowak skriver (1992) om två metaforer inom media och kommunikationsvetenskapen för kommunikation (det finns säkert fler): "transportmodellen", och "ritualmodellen". Nowak menar att dessa metaforer båda är: "...sanna, fruktbara och adekvata sätt att betrakta kommunikation, men de aktualiserar olika frågor, teorier och metoder... Det som transporteras enligt transportmodellen är ett meddelande som bär ett inkodat tanke- eller idéinnehåll... Ritualmodellen har som grundtanke att kommunikation är produktion av mening (betydelser)..." (Nowak 1992) Kjell Nowak exemplifierar skillnaden mellan dessa modeller med Peter Dahlgrens artikel om TV-nyheter,

som citerades ovan. Med transportmodellen studerar man TV-publikens hågkomst av faktainnehållet i TV-nyheterna, medan man med ritualmodellen fokuserar på helheten och den roll programmet har för tittarens meningskonstruktion och som en del i den vardagliga tillvaron.

Det råder ett släktskap mellan det som kallas för transportmodellen och ritualmodellen till de två olika betydelseerna av information. Men där finns en avgörande skillnad mellan information och kommunikation: Olika former av medier för kommunikation är alltid materiella i något avseende: *tal* är ljudvågor i ett medium av luft, eller omvandlat till magnetband eller elektriska signaler: *skrift* är symboler som huggits, skrivits, karvats, etsats eller målats på något materiellt underlag: *bilder* har samma relation till en materiell grund som skrifter, men de kan också vara representationer av ting så som de mottas av ögon och hjärna. Information däremot, som är innehållet i kommunikationen eller upplevelsen av kommunikation,⁷ är immateriellt. Man kan därför inte överföra de två olika betydelseerna av kommunikation, dvs transport-, och ritualmodellen, till att beskriva informationens två olika betydelse, dvs cybernetiken/Shannons och Batesons.

Information avser meddelande och kommunikation avser meddelandets överföring, vilket är olika saker. Därför förhåller sig transportmodellen och ritualmodellen enbart till det som gäller för kommunikation, och är inte lämpligt att överföras på de förhållanden som råder för de två betydelsebilderna av information. Motsvarande modeller för förståelse av informationens två betydelse skulle istället kunna vara en *signalmodell* och en *social modell*. Signalmodellen skulle då avse den betydelse av information som vuxit fram under detta sekel i kölvattnet av teoretiska bidrag från bl.a. Shannon, cybernetiken och genetiken. Motsvarande skulle den sociala modellen avse den betydelse av information som Bateson och Machlup förespråkade vilken innefattar mänskliga sändare och mottagare av meningsfulla innehåll i kommunikation. På motsvarande sätt som för kommunikationsforskningen kommer de två informationsmodellerna att vara sanna, fruktbara och adekvata (för att travestera Kjell Nowak) men också aktualisera olika frågor, teorier och metoder. Poängen kan exemplifieras med Peter Dahlgrens text om tittande på TV-nyheter: Genom att tillämpa transportmodellen för att studera TV-nyheternas kommunikation, och signalmodellen för dess information, fokuserar man på en aspekt av TV-nyheterna. Genom att tillämpa ritualmodellen för att studera TV-nyheternas kommunikation, och den sociala modellen för dess information, fokuserar man på en annan aspekt av TV-nyheterna.⁸

Det är min uppfattning att studier av information i samhället, till exempel i samband med studier av olika medier, bör ta sin utgångspunkt i den sociala modellen. Detta eftersom jag tror att individens konstruerande av mening är central för hur hon/han väljer bland olika medier.

Information och vanor

Utifrån den diskussion jag fört om *information*, dess betydelse och historia, använder jag två modeller för att beskriva två olika förhållningssätt man kan ha till begreppet; den sociala modellen och signalmodellen. Signalmodellen beskriver alla

meddelanden som når individen, i form av perceptioner samt meddelanden inom individen, dvs i organismen, i form av kemiska och andra processer, som information. Modellen fäster inget avseende vid mening eller betydelsen av information. Den sociala modellen av information avser alltid människor som sändare och mottagare av symboler i någon form. Modellen betonar informationens meningsinnehåll och den upplevda meningen kan skilja sig mellan olika individer.

Ordet vanor skall förstas som "handlingsmönster". Definitioner från psykologin talar om vanor som "förvärvat förhållningssätt" och "stereotypiskt beteende".⁹ Informationsvanor skall i enlighet med beskrivningen av de två orden förstas som "handlingsmönster för att hantera information". Sådana handlingsmönster behöver alls inte vara aktivt uppsökande av information utan kan även avse en kontext där information är tillgänglig medan individen är passiv.

Hur informationsvanor kan studeras

Information genomsyrar stora delar av människors tillvaro oavsett hur man väljer att definiera det. Informationsvanor rör sig därför över ett vidare fält än de (mass)medier man vanligen tänker på, som TV, radio, bio, tidningar osv. Historiskt viktiga informationskanaler för folk i allmänhet har varit kyrkan, skolan, post och möten med andra människor. Medan alla dessa idag inte betraktas som primära informationskanaler har de ännu en betydande roll. Sammanställer man alla informationskanaler som är tänkbara att en individ råkar på blir det många fler än de som normalt studeras. Ett problem kan vara att sammanställa alla dessa kanaler, och att bestämma vilka som kan vara relevanta att studera. Lite längre fram kommer ett försök till en sådan sammanställning.

Ett annat problem med studier av informationsvanor är själva studieobjektet. Är den intressanta enheten att studera individen, eller kanske familjen, eller hushållet? Jag utgår här ifrån individen, dels för att det är av individen som beslut fattas (om än omedvetet i många fall), dels för att vara i överensstämmelse med de flesta statistiska undersökningar.

Hur bestäms vilken information som individen bedömer som värdefull, bildande, intressant och underhållande, och vilken som är värdelös, ointressant, oönskad och tråkig? Hur inhämtas informationen; genom slölyssnande på radion eller TV:n, eller aktivt uppsökande? Kommer informationen till mig från någon annan, utan att jag efterfrågat den, eller har jag efterfrågat den i kretsen av individer runt om mig? Den informationssfär som alla verkar i består alltid av samma dimensioner men olika människor tenderar att värdera information olika beroende på varifrån den kommer och det råder dessutom en ojämnhet i form av olika tillgång till kanaler. Påverkas informationssfären, och den individuella repertoaren, exempelvis av att individen är ensamstående, sambo, eller småbarnsförälder?

Jag kommer härnäst att diskutera möjliga informationskanaler. Bland dessa räknar jag även möten mellan människor eftersom de är viktiga för information och att det är betydelsefullt att visa informationens sociala karaktär. De olika kanalerna fördelas sedan i en modell till individens och samhällets olika kontexter. Här intar IT en särställning genom att befinna

sig i flera olika kontexter samtidigt till skillnad mot andra medier.

Informationens möjliga kanaler

Man kan tala om olika medier som den infrastruktur som möjliggör och begränsar spridningen av information till individen. Studier av informationssamhället, eller IT-samhället, sker ofta på denna systemnivå eftersom det är lätt att göra statistiska jämförelser över tid, mellan regioner och länder genom att räkna apparater och kablar för olika medier.

Genom att studera spridningen i samhället av datorer, nätverkskopplingar, sålda programvaror och värdet på datorutbildningar och genom att söka nyckeltal där produktivitet av IT-investeringar framträder, ges en viktig och intressant bild av informationssamhället. Ur dessa siffror finner man sådant som kan innebära problem, exempelvis "produktivitetsparadox" och social stratifiering i tillgången till datorer.

En omfattande genomgång av mätningar ges i skriften *IT-mått* (Cepro 1996) som beställts av IT-kommissionen. Man redogör där för ca 500 olika mått, av artefakter och företeelser, som används i olika sammanhang. Som ett exempel på ett sådant sammanhang kan nämnas SCB:s återkommande studie *Datorvanor* där man söker fastställa förekomsten av datorer, och kunskap om datorer på företag och i hushåll. Visserligen säger mätningarna något om jämnheten i teknikens spridning i samhället, men de säger inget om innehållet eller hur informationen tas emot. Kanske inte informationens innehåll är så intressant på denna systemnivå. Vad som däremot är intressant är att nå kunskap om vilka grupper i samhället som tar emot, och sänder, information, genom vilka kanaler de gör det och om där finns mönster som förenar individer i form av samma eller likartade informationsrepertoarer.

Man kan tänka sig en studie av informationsvanor som innefattar statistik om förekomsten av andra kanaler än traditionella medier. Man kan tala om produkter som är *informationsbärare* dvs produkter som bär ett *immateriellt* innehåll vilket inte konsumeras i den meningen att det förstörs. Exempel på traditionella kanaler och på andra informationsbärande produkter kan ställas upp under ett antal rubriker. I tabellerna nedan har jag samlat de rubriker för olika informationskanaler som traditionellt studeras i media och kommunikationsforskning (Tabell 1.), och exempel på andra informationskanaler i form av informationsbärande produkter som även de skulle kunna studeras (Tabell 2.).¹¹

Genom att studera dessa informationskanaler får man mått på utbudet och användningen av datorer och böcker tillsammans med utbudet och användningen av information, där det senare ju är den möjliga men inte nödvändiga produkten. Det finns andra tänkbara skäl till att man efterfrågar datorer och böcker än att man är ute efter dess information, till exempel som skrytkonsumtion.¹² Trots detta tror jag att man skall kunna säga något om utbudet och konsumtionen av information genom att studera de kompletterande informationskanalerna som "proxy-variabler" (istället-för) för information. Genom att ställa studien av dem mot en studie av konsumtion av andra varor och tjänster, vilka inte är informationsbärare skulle man

Tabell 1. Informationskanaler som studeras i medie- och kommunikationsforskning

Ord i tryck	TV	Video	Radio	Bio	Musik
Böcker Dagspress Tidskrifter Utlåning från bibliotek	Text-TV	Lanseringar/ tomma kassetter Hyrfilmer		Besökare/ antal Produktioner	Skivor Kassetter

Tabell 2. Exempel på kompletterande informationskanaler

Kultur	Bildning	Dator	Post	Telefon/fax/ mobiltelefon	Övrigt
Besök på: Museum Opera Teater Kyrka Balett Galleri Konsert	Skola Kurser Forskning Föredrag	WWW Spel e-journaler CD-ROM	Reklam Kataloger	Datasvar Teletjänster Fax-tjänster	Utomhusreklam Tidtabeller förpackningsreklam

kunna få en bild av hur konsumtionen av materiella och immateriella produkter utvecklats över tid.¹³

Alla de kanaler som här talats om avser kommunikation som riktas till många individer samtidigt. De är delar i informationens infrastruktur som dock inte alla individer i alla stycken tar del av. Alla använder till exempel inte något av landets bibliotek, alla lyssnar inte på P3 och en del lyssnar överhuvudtaget inte på radio. Redan på denna systemnivå finner man att individen gör val. När man lägger till sådan information som inte är offentlig, eller publik, d.v.s. information mellan två kommunicerande individer och de kanaler som är används för det ändamålet, växer informationssfären och individen blir ännu mer unik i sammansättningen av sitt användande (tabell 3.).

Listan kan göras lång. Dels tillkommer nya kanaler och dels finns säkert kanaler jag för tillfället glömmet.¹⁴ Möjligen bör till denna lista även läggas egenproducerad information i form av videofilmer, fotografier, och egen konst, musik och dans.

I tabellerna listas 13 kanaler och ca 65 olika varianter av kanalerna. För att finna en struktur, i hur kanalerna och deras olika funktioner, användningsområden och syften fördelar sig ur individens perspektiv, kan man använda flera olika egenskaper som skiljer och förenar, jag återkommer strax till dessa och föreslår här två grundläggande dikotomiseringar: *Masskommunikation* och *personlig kommunikation* skiljer ut den personliga kommunikation som sker med brev, telefonsamtal, e-post och dylikt, från massmedier som TV och press. Skillnaden är betydande för de flesta individer eftersom den säger något om i vilket fall individen själv kan påverka innehållet. *Privat-*, och *offentlig sfär*¹⁵ beskriver om kommunikationen sker med någon man känner eller har en relation till, eller om det är med krafter som står utom individens direkta kontroll. De som är aktuella att kommunicera med i den offentliga sfären är *representanter*, för det offentliga i form av stat, företag, eller organisation. Men det kan även gälla *främlingar* dvs alla de som utgör samhället men som vi inte känner. En sista klass är ett specialfall i form av *kändisar*. Dessa är speciella i den mening

Tabell 3. Kanaler för interpersonlig kommunikation

Möten	Dator	Post	Telefon	Övrigt
Familj Vänner Kollegor Bekanta Främlingar Representanter (för stat; organisation; företag) "Kändisar"	e-post Samtalsgrupper: (BBS, IRC, MUD, MOO)	Brev/dokument Kort Paket	Mobiltelefon Fax Telefonsvarare Voice-mail Personsökare	Minneslappar Anslagstavlor

att man känner igen dem vid ett möte trots att de är främlingar. I den *privata sfären* möter man familjen, vänner, kollegor och bekanta.

Från de två grundläggande dikotomiseringarna kan man lägga en tredje vilket skapar ett tredimensionellt rum där man placerar in de olika informationskanalerna för att illustrera deras olika roll och funktion i olika sammanhang. Figur 1. är ett exempel där den tredje dimensionen kan användas till någon av de olika dikotomiseringar som listats i figuren

Längre fram återkommer jag till dessa dikotomier men vill ändå presentera dem här. *Passiv* och *aktiv* beskriver situationen när man möter informationen, d v s om informationen är resultatet av att individen sökt upp den eller om den nåddes av en tillfällighet. Om t.ex. radion står på och man inte ”lyssnar” kan intresset ändå väckas av ett nyckelord. Reklam är inte så ofta en typ av information som direkt efterfrågas eller söks upp. Tvärt om parasiterar reklamen på de kanaler som individen söker upp, med syftet att tränga igenom individens passivitet och väcka intresse. Och vi kan även vara passiva *mottagare* eller aktiva *sändare* av information. Vilka kanaler som används skiljer sig ofta beroende på om man är på sin *arbetsplats* eller i sitt *hem*. Tekniken uppvisar dessutom skillnader genom att ställa olika krav på användaren. Vissa informationskanaler kräver *samtidighet* som telefonen (synkron), medan en telefonsvarare öppnar för möjligheten till i tiden *förskjuten* kommunikation. Telefonen ställer dessutom krav på *omedelbar* reaktion vilket även det kan undkommas med en telefonsvarare. Medan vissa kanaler bara sänder *kortvarig* information, som samtal via telefonen, sänder andra mer *långvarig* information som e-post, brev och böcker. Men man kan även med olika teknik göra kortvarig information till långvarig genom olika inspelningar. Dessa källor skiljer sig dessutom genom att man i vissa fall själv är upphov till dem, som den egna rösten eller texten, och i vissa fall använder andra som källa. Vilken dikotomisering man använder i modellen ovan kommer att påverka hur de olika informationskanalerna placerar sig i modellens djuperspektiv.

Individen befinner sig inte i centrum av modellen. Vi rör oss i området genom våra val mellan olika kanaler och genom de olika roller vi har i samhället. För att beskriva hur olika kanaler kan hänföras till olika regioner kan det vara förtjänstfullt att förenkla modellen genom att plocka bort den tredje gruppen av distinktioner, eftersom det oftast är frågan om samma kanaler, även om de får olika placeringar. Modellen blir då en fyrfältare med – följaktligen – fyra områden med sina respektive typiska innehåll i form av informationskanaler och de olika informationsprodukter som kan vara aktuella. (figur 2.):

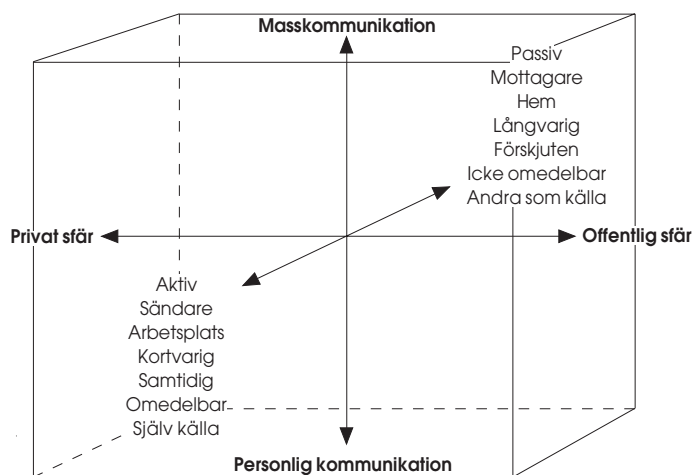
Användningen av informationskanaler

Medan alla individer inte använder alla de kanaler för information som listats här ovan är det troligt att de flesta på ett eller annat sätt möter ett flertal kanaler under loppet av ett dygn eller en vecka. I vilken mån har olika samhällsgrupper tillgång till datorer och kunskap att använda datorerna så att de kan komma att ingå i deras informationsvanor?

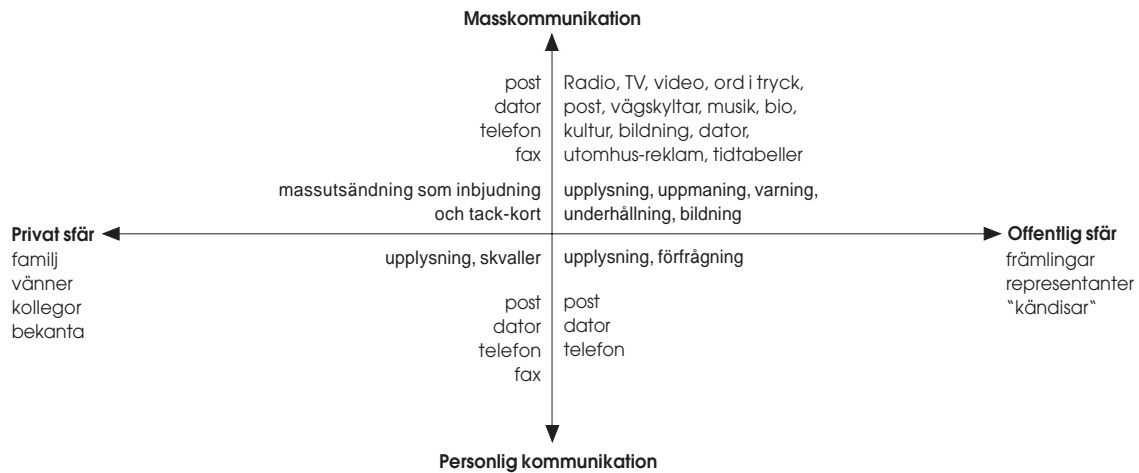
Det råder klyftor i samhället mellan dem som har tillgång till IT och dem som inte har det. Dessa klyftor (SCB 1995) grundar sig bl.a. i kön genom att män har större tillgång och erfarenhet av att använda datorer än kvinnor, men det är en skillnad som minskar. Det finns också en klyfta mellan olika regioner. Stadsbor har större tillgång och erfarenhet av användande datorer, och särskilt gäller detta Stockholm. Generationstillhörighet är ytterligare grund för olikheter. Medelålders har större tillgång och kunskap än yngre och äldre generationer. Och naturligtvis råder en skillnad genom att högre utbildade har större tillgång än individer med lägre utbildning.

Skillnader i användande och tillgång till IT påminner om de skillnader som råder i konsumtion av andra medier. Särskilt konsumtionen av facktidningar och specialtidskrifter uppvisar motsvarande skillnader som för datoranvändande i kön och ålder (Carlsson 1995. s. 164). Detta väcker för mig tankar om betydelsen av *intresse*, och upplevd *nytta*, för hur mycket tillgång och kunnande man har om IT, och inte enbart faktorer

Figur 1. Informationskanalernas placering i ett tredimensionellt informationsrum

Figur 2. Informationskanalernas placering i ett tvådimensionellt informationsrum

som pengar och tid. "Flickor läser – pojkar ser på video" lyder rubriken till en artikel i SvD, 18/4 1996, där en studie av unga människors medievanor, utförd av Ingela Wadbring, rapporteras. Detsamma tycks kunna sägas för pojkar och datorer, men detta gäller framförallt för "arbetarklass". För ungdomar med akademikerbakgrund är skillnaderna mellan könen mindre. Jag återkommer till detta längre fram.

Det förtjänar nämnas att eftersom datorer och dess olika tillämpningar ännu är ett ungt medium, kan man förmoda att några verkliga vanor ännu inte satt sig. Men för att vanor skall uppstå runt användandet av datorer förutsätts naturligtvis att tekniken är tillgänglig för individen.

Datorer ger substitutionseffekter. Områdena i figur 2. har länge haft sina givna kanaler för information men nu invaderas de av IT, i form av mobil kommunikation, e-post, webbsidor, samtalsgrupper och anslagstavlor. En studie av Nielsen (1997) har med sin PeopleMeter metod kommit fram till att TV-tittandet i USA har minskat med i genomsnitt en timme hos den samhällsgrupp som har Internet-abbonemang hos företaget America On-Line, som är USAs ledande Internetleverantör. Min egen erfarenhet är att e-post blir ett substitut för såväl telefonsamtal som fysisk post, och i viss mån även samtal öga mot öga. Det är nog rimligt anta att detta påverkar hur man rör sig bland informationskanalerna. Datorn är en generell teknik och hör inte uteslutande hemma i ett givet område som exempelvis TV:n. I den mån informationsvanor innefattar användandet av datorer stärks bilden av att informationsvanor måste studeras i alla områden av informationsrummet. Det är tydligt att majoriteten av de informationskanaler man traditionellt studerar (tabell 1.) befinner sig samlat i det övre högra hörnet av figur 2., medan datorer också befinner sig i alla de andra kvadranterna.

I dessa tabeller och figurer har individen betraktats som en mottagare av information: En informationskonsument. Men hon/han är även sändare av information: Informationsproducent. En figur av individen som producent av information kommer att se annorlunda ut än de som här visats, särskilt kommer att märkas en förskjutning av tyngdpunkten från det

övre högra hörnet ner till det nedre vänstra hörnet. Den personliga kommunikationen som sker i den privata sfären är troligt den plats där störst tid läggs ner på kommunikation. Men individen som sändare kommer även att synas i det offentliga rummet, i form av offentligt deltagande genom författade artiklar, förfrågningar, insändare, hemsidor på webben, och inte minst genom allmänna val. Men även alla de små beslut som fattas om vad man skall lägga pengar på ger effekter i hur det offentliga rummet ser ut.¹⁶

Inledningsvis nämndes att individens roll i informations-sammanhanget kunde vara avgörande, d.v.s. om individen är aktiv eller passiv i ett visst sammanhang. Reklam riktar sig exempelvis till individen på ett sådant sätt att den tränger fram även om den inte söks upp. Mycket av det vi som informationskonsumenter upplever som "skval" och "brus", i form av löpsedlar, skyltar, förpackningsreklam, väntrumslektyr och radio och TV som står på utan att ges uppmärksamhet, befinner sig i det offentliga rummet under individens passivitet. Hur bär sig olika människor åt för att hantera sådant som skval och brus, undviker de dessa miljöer eller blockerar de sig mot att ges intryck?

Ett sätt att få svar på frågor om informationsvanor och individers olika strategier är naturligtvis att gå ut och fråga. Antingen i form av enkäter och intervjuer av ett stort antal respondenter, eller genom ett mindre antal längre och grundligare intervjuer. En studie av det större formatet tycks inte vara genomförd i Sverige, och jag känner heller inte till någon från något annat land. Mindre studier finns det däremot exempel på. Jörgen Nissen och Lena Olsson (1996) genomförde två mindre studier. En där respondenten i efterhand intervjuades om vilka informationskanaler den använt under dagen, och en annan där respondenter som nyligen köpt hus intervjuades om vilka strategier de haft för att skaffa information i samband med husköp. De fann att det verkligen förekommer olika strategier och att de tycks kunna hänföras till socio-ekonomiska skillnader.

Ett sätt att analysera olikheter i användande av, och tillgång till, olika informationskanaler ges av den franske sociologen

Pierre Bourdieu. Han understryker vikten av sociala sammanhang för att förklara hur och varför individer beter sig olika, och lika. För att beskriva sociala processer som dessa kunde även andra teorier och begrepp ha använts. Det finns teoretiker likt Jürgen Habermas som uppehåller sig vid de strukturer i vilka människan befinner sig. Och det finns andra teoretiker likt Berger & Luckmann som uppehåller sig vid den sociala konstruktionen av verkligheten. Medan Habermas författat mycket om hur individen förhåller sig i en offentlig och en privat sfär, och om dessa strukturers dynamik, säger han mindre om hur man kan förstå individen själv utifrån dennes unika situation. Med Berger & Luckmann förhåller det sig tvärt om, de lägger sitt största fokus på förståelsen av individen och på hur denne skapar sig sin världsbild och formerar mening, medan de tar mindre hänsyn till samhällets strukturer och dess dynamik. Orsaken till att jag valt Bourdieu är att han argumenterar för att individen befinner sig i ett sammanhang och en kultur, som kan vara högst lokal. Bourdieu strävar efter en integrerad syn på samhället med plats för såväl individen som för strukturer, och för såväl dynamik som för seghet. (Se även not 23)

Vanornas upphov

Människan är ett knippe av vanor menade William Paley i en text från 1785.¹⁷ Paley menar att människor inte kontrollerar sina beteenden utifrån en genomtänkt och uttalad moral, utan att deras omedvetna och instinktiva beteenden är produkter av tidigare "habituering" där rationella "påbud" omvandlats till känslor.¹⁸ Pierre Bourdieu är en modern uttolkare av Paley. Han för Paleys resonemang vidare och argumenterar för att människor uppvisar likartade beteenden för människor som delar en social-ekonomisk-psykologisk miljö, och att människor från skiljaktiga sådana miljöer uppvisar olika beteenden.

I boken "Distinction" (Bourdieu 1984) studerar Bourdieu något så subjektivt som smak i ett makroperspektiv, med *smak* avser han *den omedelbara och intuitiva bedömningen av estetiska värden*. (Bourdieu, 1984 s. 99) En poäng med studien är att den visar hur smak inte är så subjektiv som man kan tro. Den smak man har för kulturyttringar som exempelvis konst och musik är bestämd, eller rättare sagt föreslagen, av den sociala position man har. Det är mitt antagande att detta även gäller för den omedelbara och intuitiva bedömningen man gör av information. Låt mig förklara detta lite närmare.

Sociala strukturer

I den sociala världen finns strukturer som är oberoende av individens medvetande och fria vilja (Bourdieu, 1984 s. 577). Dessa mentala, eller kognitiva, strukturer kallar Bourdieu för *Habitus*.¹⁹

Bourdieus begrepp habitus är produkten av kollektivt och individuellt skapad historia, en funktion av det historiska sammanhang i vilket den skapats, som det beskrivs av George Ritzer (1992), amerikansk författare av läroböcker i sociologisk teori. Ritzer menar att habitus producerar, och produceras av, den sociala världen, att den är en strukturerande struktur, likväl som en strukturerad struktur. Han menar att habitus inte betingar tanken och beslutsfattandet även om habitus föreslår

tankar och beslut, eftersom habitus bidrar med de principer efter vilka beslut fattas. Habitus verkar alltså bortom medvetande och språk, och är inte tillgänglig genom introspektion eller möjlig att viljemässigt kontrollera.

Ritzer beskriver habitus som en spegling av den objektiva fördelningen i vad som kan kallas klasstrukturer som exempelvis åldersgrupper, kön och sociala klasser. Habitus uppstår i individen som ett resultat av ett långvarigt vistande i en viss position i den sociala världen. Habitus är systemet av dispositioner som gör det möjligt för oss att leva under vissa sociala betingelser eftersom liknande sociala betingelser format oss till kropp och själ. Den manifesteras i våra mest praktiska aktiviteter, på det sätt vi går, står, äter, talar, snyter oss, osv, dvs i våra vanor och praktiker.²⁰

Jag förstår detta som att det inte är vi själva som bestämmer vilken smak vi har, utan att smaken beror på vår habitus, dvs på vår sociala bakgrund och historia. Smaken, är inte subjektiv, den är en funktion av vår sociala miljö och kan som sådan studeras objektivt. Habitus-begreppets förmåga att samla in praktiker till en enhet innebär att olika habitus kan skiljas åt. Detta beskrivs av Daniel Broady, aktiv Bourdieu-uttolkare på lärarhögskolan i Stockholm, som att olika individers skiljaktiga positioner i det sociala rummet ger upphov till olika habitus, medan delade positioner tenderar att ge delat habitus. Habitus kan dessutom vara ganska tydlig då den i större omfattning avser inkorporering och förkroppsligande än socialisation och internalisering. Broady (1989) menar att en central hypotes är att människors habitus producerar homologa effekter (typiskheter, praktiker) på skilda områden. Denna hypotes, menar han, tillåter att man samlar de mest varierande kvantitativa och kvalitativa data om livsstilar, kulturvanor, utbildningsstrategier, m.m. med antagandet att habitus är gemensam för en bestämd grupp av människor. Habitus avgör vilka handlingar, tankar och aspirationer som är möjliga, nödvändiga, lämpliga, eller värdefulla och vilka som är omöjliga, outhärliga, otillbörliga, eller föraktliga.

Det är i detta som olika samhällsgruppers likartade och delade ansamlingar av olika beteenden står att finna, därför att det är inom gruppens specifika habitus som tankar, aspirationer, och handlingar erkännes, tillerkännes värde, och åtnjuter förtroende. Det är, enligt Broady, en social kredit i ordets vidaste mening. Ett slags förskott som gruppen, och endast den, kan bevilja dem som skänker gruppen mest av materiella och symboliska garantier, ett symboliskt kapital. Detta symboliska kapital är hos Bourdieu inget som kan tillskrivas individer för sig. Det är ett relationellt kapital: *Kapitalet är ett socialt förhållande, dvs en social energi som varken existerar eller producerar sina effekter annat än inom det fält där det produceras och reproduceras*.²¹ Den förkroppsligade existensformen av kapitalet, är habitus.

Ett exempel på hur man intuitivt kan uppfatta olika habitus är ordstaven "Skomakare, bliv vid din läst!", "Lika barn leka bäst!" och den engelska "Different strokes for different folks!" Dessa ordstäv har den implicita uppmaningen att man inte skall ge sig in i sådana sociala kontexter som man inte hör hemma i. Man kan kalla det för "klassresor" och de är vanligare idag än på den tid som ordstaven sannolikt skapades. Klassresor är även idag förknippade med särskilda problem

som grundar sig i möten mellan olika habitus i ett för övrigt gemensamt socialt sammanhang.

En metod för studier av informationsvanor

Bourdieu's forskningsmetoder (Bourdieu, 1984 s. 503) är en hybrid av kvalitativ och kvantitativ metod, med en lutning åt det kvantitativa hållet i det att kvalitativa frågor samlas i enhetlig form och bearbetas statistiskt. I princip utför Bourdieu en kvantifiering av kvalitativa skillnader för att senare återföra datamaterialet till kvaliteter för tolkning. Utförliga intervjuer och etnografiska studier är grunden för den undersökning som resultaten i "Distinction" bygger på. Analysen består av grupperingar av heterogena kategorier av socio-yrkesmässigt snitt, distribuerade över ålder, kön och utbildningsnivå. Genom detta utför han vad han kallar för en social psykoanalys.²²

Till grund för de primära skillnaderna mellan klasser ligger kapitalets totala volym. Längs en vertikal axel (figur 3) löper den stigande summan av ekonomiskt och kulturellt kapital, från dem som "inget" har till dem som har "allt". Utefter detta kontinuum fördelas klasserna.

Den vidare nyanseringen i Bourdieus modell innebär att medan klasserna definieras av den totala volymen av sitt kapital, så definieras klassfraktionerna av att de kapital de besitter har olika struktur. Medan en företagsledare må ha ett stort ekonomiskt kapital, så har sannolikt en journalist i samma socialgrupp ett mindre ekonomiskt kapital men ett större kulturellt kapital. Även strukturen i kapitalet för en svensk bibliotekarie, grundskollärare, civilekonom, kulturvetare, småföretagare, bagare, m.fl. skiljer sig på motsvarande sätt. Fördelning av de olika symboliska kapitalen, ekonomiskt och kulturellt, löper såväl vertikalt som horisontellt (se modellen ovan).

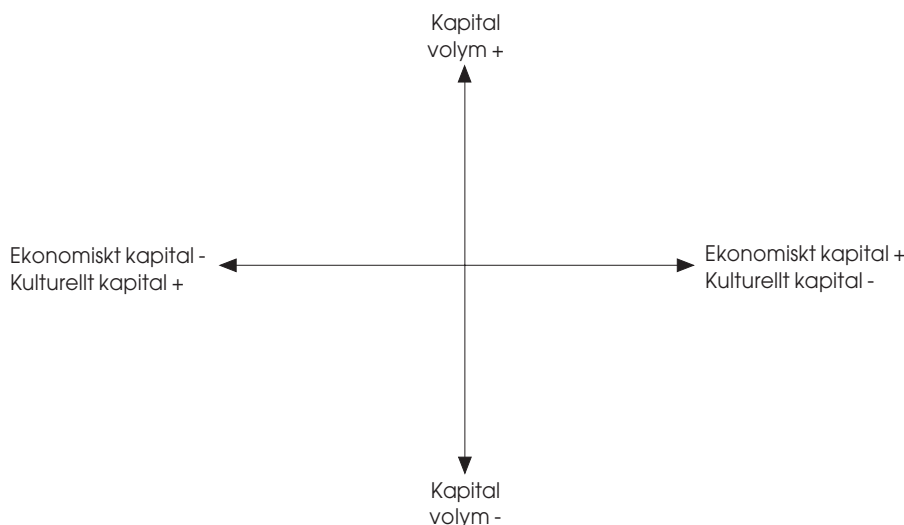
Från origo, i figur 3, sträcker sig till vänster i det sociala rummet ett minskande ekonomiskt, och ökande kulturellt kapi-

tal, och till höger vice versa. Uppåt från origo ökar den totala volymen kapital, dvs både kulturellt och ekonomiskt. Företagsledaren kommer i denna modell att lokaliseras till ytan uppe till höger, och journalisten uppe till vänster. Det man traditionellt avser med "klass" fördelar sig i detta rum utefter den vertikala skalan med högre "klass" ju högre man befinner sig på skalan, och det Bourdieu avser med "klassfraktioner" fördelar sig utefter den horisontella skalan. Och olika positioner i det sociala rummet ger då även uttryck för olika livsstilar.

Livsstilar

Rummet av livsstilar skapas enligt Broady (1989) i relationen mellan habitus två egenskaper, dels förmågan att producera gemensamma vanor och handlingsmönster som är specifika för gruppen, dels förmågan att särskilja och värdera dessa vanor och handlingsmönster. Ett exempel på sådana vanor och handlingsmönster är smak (Broady 1989 s. 292), och ett annat är valet mellan olika information och olika informationskanaler. Det är detta rum av livsstilar som åstadkommer systematiken hos individens alla vanor. Bilden av livsstilarna får man genom att placera in vanor och handlingsmönster i det sociala rummet. Det innebär att bilden blir tydligare ju fler praktiker man kan placera in. Det vore därför önskvärt att undersöka individens konsumtionsval i en mycket stor omfattning, allt ifrån bilmärke till vilken tandkräm som används, men även sådant som teaterbesök, musiksmak, favorit-TV-program, politisk preferens, attityder i olika frågor, dvs allt som representerar livsstil. Dessa är de sekundäregenskaper som beskriver den habitus som är aktuell och hur den skiljer sig från andra habitus. Det bör nog påpekas att en så grundlig undersökning av livsstilar knappast är möjlig att genomföra av två skäl. Det första skälet är de etiska tveksamheterna med av en så grundläggande kartläggning av attityder och vanor hos en stor grupp

Figur 3. Pierre Bourdieus representation av det sociala rummet

Anm.: Bearbetning av Bourdieu 1984. s. 128, 129, 266, 452.

människor. Det andra skälet är ekonomiska, en sådan studie skulle vara mycket kostsam.

Föreställ dig företagsledaren i det övre högra hörnet av figur 3. och journalisten i det övre vänstra hörnet. Tänk dig sedan vilka olika smaker de sannolikt har, i form av preferenser av bilmärke, resmål, TV-program, osv. Oavsett hur man värderar olika kulturyttringar kommer det övre högra hörnet att ha en större sannolikhet att innehålla Porschar och golf än det vänstra. Och motsvarande är sannolikheten högre för att det i det vänstra befinner sig fler böcker och teaterbesök. Detta är rummet av livsstilar.

Intresse och trösklar

Medan olika habitus uppvisar olika vanor, och olika positioner i det sociala rummet, så är det en populär uppfattning att skillnader i användande av olika medier kan förklaras av socioekonomiska skillnader. Särskilt tydligt har det varit när man talat om skillnader i tillgång till, och kunskap om, datorer. En sådan informationsklyfta förespeglar möjligen en förklaring av enkla samband i dels en inkomstgräns som måste kommas över för att man skall nå tillgång till mediet, dels en kunskapsgräns som måste överstigas. I strid med den uppfattningen är det möjligt att inkomsttröskeln inte är en avgörande faktor. Det kan vara så att tröskeln är så pass låg i sig själv att den inte utgör ett hinder, utan att det är en fråga om prioritering. Detta betyder inte att alla har råd att skaffa sig en dator, ens om de prioriterar det. Vad som menas är att i de flesta fall utgör inte de ekonomiska tillgångarna problemet utan att det är fråga om andra prioriteringar som i sig avspeglar ett intresse. Den andra förklaringen är kunskapsgränsen. Även den tröskeln kan vara så låg att den inte förklarar en informationsklyfta. Dels för att kunskap är lätt och blir allt lättare att skaffa, dels för att allt mindre av förhandskunskap behövs för att kunna sköta en dator. Även här är det intresset snarare än kunskapen som är avgörande.

Det tål att upprepas: Konsekvensen av argumentet skall inte förstås som att alla som saknar den ena eller andra informationskanalen helt enkelt inte är tillräckligt intresserade för att lösa detta underskott. Snarare skall den förstås som att den som saknar en informationskanal, genom ett underskott av tillgång eller kunskap, mycket väl kan ha ett tillräckligt intresse men hindras från att överkomma underskottet av ekonomiska, sociala, fysiska eller andra yttre omständigheter. Gruppen av icke-användare kommer att med sina habitus avslöja sitt intresse, eller potentiella intresse, och bör snarast betraktas som ännu-icke-användare av den ena eller andra informationskanalen. (Se även citatet från SCB i början av artikeln).

Det är med andra ord våra skilda habitus som avgör inte bara vår smak, som dock är ett bra exempel, utan även våra val av informationskanaler. Olika habitus har olika innehåll och praktiker som yttrar sig genom att föreslå vilka handlingar, tankar och aspirationer som är möjliga, nödvändiga, lämpliga, eller värdefulla och vilka som är omöjliga, umbärliga, otillbörliga, eller föraktliga. Kanske är det här i som förklaringen till olika samhällsgruppers likartade och delade ansamlingar av olika beteenden i form av informationsvanor står att finna. Därför att det är inom gruppens specifika habitus som tankar,

aspirationer, och handlingar erkännes, tillerkännes värde, och åtnjuter förtroende. Det är habitus som bestämmer vad vi bedömer som intressant och vad vi bedömer som ointressant.

För att sammanfatta: Individens föds in i en viss sammanfattning av *socialt- och ekonomiskt kapital* som ger individens plats i en *klassfraktion*, eller ett *socialt rum*. Olika, eller lika, *positioner* i det sociala rummet ger skilda, eller lika, erfarenheter och *historier* genom att de olika, eller lika, positionerna har olika, eller lika, *livsstilar*. Detta formar individen till kropp och själ till ett sammanfattande *habitus*. Habitus bidrar med *principer* som styr beslut, det bestämmer individens *smak* och *stil* samt de *praktiker* och *vanor* som är *lämpade* och *önskvärda*, vilka ger individen ett *socialt kapital* i den grupp hon/han vistas. Habitus primäregenskap är de styrande principerna, och dess *sekundäregenskap* är resultatet av de styrande praktiker i form av konsumtion av vissa saker men inte av andra, uttryckandet av vissa åsikter men inte av andra och därmed – i min mening – val av vissa informationskanaler men inte av andra.

Informationsvanor i sociala relationer

Habitus är en seg struktur och mycket svår att ersätta eller ens modifiera, även för en klassresenär. Därför kommer individer med visst habitus att röra sig i kretsar som delar habitus. Om det är så att ett visst habitus – vissa sociala grupper – har en snäv repertoar i den mening att de till större delen konsumerar information som inte manar till eftertanke och egen produktion av mening, kan det vara så att i det habitus kommer heller inte inflytanden från andra individer genom personlig kommunikation. För att studera om det är så skulle man kunna följa ett nätverk av individer som känner varandra och umgås med varandra och kartlägga nätverkets informationsvanor. Frågor att ställa i en sådan studie är: Har individerna samma informationsvanor (och mediekonsumtion)? Kommer det att sippra in information från andra informationskanaler, till nätverket, än de som gruppen använder? Sedimenteras informationsvanorna inom nätverket eller uppmonteras till kreativitet och sökande efter nya kanaler?

De muntliga kontakter man har i sina informationsnätverk kan jämföras med det som i datersammanhang kallats "intelligenta agenter", d.v.s. någon (i datersammanhang ett "intelligent" program) väljer ut stycken av information de stött på, som de bedömer vara intressant för någon de känner att veta utifrån den kännedom de har om individen och hennes/hans intressen. Det återskapar den sociala överenskommelsen om synen på vilken information som bedöms som viktig och oviktig. Man kan jämföra information med ett socialt kapital: I det fall jag vill vara en del av en grupp måste jag anpassa den information jag ger andra medlemmar av gruppen så att det är intressant för gruppen. Jag kommer att tjäna sociala poäng genom att komma med för gruppen ändamålsenlig information. Kommer jag med information som inte intresserar gruppen, om en ny dator, sportresultat, höstens haute couture el.dyl vilket bedöms som ointressant genom att det är "oviktigt" eller för att de helt enkelt inte känner till tillräckligt mycket om ämnet för att ha ens en rudimentär åsikt om det, kommer gruppen snart att betrakta mig som udda och avvikande och på det tjä-

nar jag inga sociala poäng utan riskerar att uteslutas. Det finns därför skäl att tala om informationskapital som något närallgande socialt kapital.

Makt är intimt relaterat till detta. Makten gäller dels den sociala relationen, dels det offentliga deltagandet. Val av regering kan betraktas som att folket ger information till riksdagen om hur de vill ha det. I sin tur informerar regeringen och oppositionen folket om vilka problem de har att möta och hur de vill lösa dem. Det gäller inte bara vid valtider utan är en del i det hela tiden pågående offentliga samtalet. Samtalet utspelar sig i flera olika medier, och eftersom alla människor inte nyttjar alla medier, kommer den politiska informationen till folket att nå fram på olika vägar till olika individer. Pondera en individ som inte visar något intresse av det offentliga samtalet, hur kommer politisk information till henne/honom? Kanske nås den via löpsedlar och TV-nyheter, lunchsamtal med kolleger och bekanta och andra möten med släkt och vänner. Alldeles oavsett om hon/han är intresserad av politik eller inte så kommer förmodligen någon information fram. En plats för informationen att nyanseras bortom löpsedlarnas och det förströdda intresse hon/han ägnar tv-nyheterna, är i samtalet. Där öppnar sig en möjlighet för den ointresserade att ställa frågor när andan faller på. Den bild individen får kommer mycket att bero på samtalet. Befinner sig individen i en homogen grupp där alla har samma eller likartad informationsrepertoar? Eller finns i gruppen individer som intresserar sig mer genom att använda fler och andra informationskanaler och därmed har en annan tillgång till information än den ointresserade och oinsatte medlemmen i gruppen?

Utöver frågor om det direkta användandet och upplevelserna av olika informationskanaler kan man studera sammanhangen för olika former av valsituationer. Varje val, eller beslut, sker utifrån den information och kunskap man har tillgänglig. Därför kommer man att skaffa information för sådant som är mindre vanliga beslut, som till exempel: Köp av konkurrensutsatta kapitalvaror, som dator, bil, boende eller en resa: Köp av tjänst, i form av bio- eller teaterföreställningar. Det kan även vara valsituationer som ställer krav på upplysning i form av tidtabeller eller väderutsikter, och val av utbildning, yrke, bostadsort eller arbetsplats. Hur inhämtar man den information som ligger till grund för de beslut som fattas? Föredrar man att fråga släkten om råd, läser man in sig om alternativen i tidningarnas recensioner och i böcker, har man en egen rådgivare eller mentor vars smak, klokhet och erfarenhet man förlitar sig till? Och hur värderar man informationen beroende på varifrån den kommer, litar man mer till vad som står i tidningen än till vad som sägs i TV, eller av en släkting?

Makten över vanorna

I forskningsprogrammet Människa, informationsteknik, samhälle (MITS), vid Linköpings universitet, ägnar vi oss åt att studera IT:s inflytande på samhället. Datorn, och IT, är ett medium om man betraktar den som ett medel för andra syften – insamling, lagring, behandling och spridning av information – och inte som ett mål. Det sätt som datorn skiljer sig från det man vanligtvis förknippar med ordet ”medium” är att det är

fråga om en generell teknik som genom sina många olika tillämpningsområden har en plats i flera av individens olika sociala kontexter. IT, i form av datorer och Internet, kan förse individen med information vilket det har gemensamt med andra medier, och ibland tränger det ut andra medier när det används. Det är därför viktigt att studera användningen av och tillgången till datorer i sammanhangen av användande och tillgång till andra medier. Genom att ta hänsyn till muntliga informationskanaler i informationsvanestudier accepterar man att information är en social process och inte enbart en individens högst privata användande av olika materiella informationskanaler. Med Bourdieus teori om habitus skulle man bland individers olika informationsvanor kunna identifiera likheter bland individer från ett gemensamt habitus, och skillnader mellan individer från olika habitus. Med kunskap om individens sociala kontext skulle man även kunna ha kunskap om individens informationsvanor.

Den springande punkten är frågan om individer i en gemensam social kontext (habitus) verkligen utnyttjar samma informationskanaler på samma sätt, eller om det inte alls är den sociala kontexten som styr utan enbart helt individuella preferenser. I början av artikeln argumenterade jag för att ”information” bäst förstås av den ”sociala modellen” eftersom den tar hänsyn till hur mening skapas och därmed säger något om hur individen reducerar osäkerhet och skapar en meningsfull uppfattning om sig själv och sin plats i världen. Habitus bidrar till detta med principer som styr beslut, smak och vanor. Om individens informationsvanor är en helt individuell affär, d.v.s. om den mening som information skapar inte beror på sociala faktorer utan blott och bart på individens egen erfarenhetshistoria och förmåga, då kan inget habitus existera eftersom även andra beslut och vanor än informationsvanor då är fristående från en social kontext. En sådan tanke är i det närmaste löjväckande. Jag vill mena att individens informationsvanor, som dels är repertoaren av informationskanaler och upplevelsen av vad i respektive kanal som är åtråvärt, dels de vanor och strategier som är förknippade med konsumtionen av dessa kanaler, är sociala handlingar. Och de sociala handlingarna bestäms av det habitus individen tillhör.

Man kan inte tvinga individer med habitus som säger dem att ”IT är inte intressant eller viktigt för mig” till att använda informationskanaler som inte passar deras habitus. Även om tillgången till IT stimuleras genom samhällets insatser kommer en del habitus att ha en omfattande informationsrepertoar och andra att ha en mindre omfattande. Tillgången till IT är i den meningen ingen frälsning för demokratideltagande eller bryggan över informationsklyftan. Man upplever det inte som ett samhällsproblem att det finns olikheter i konsumtion av fack- och specialtidsskrifter, varför är det då ett problem när det gäller datorer? Borde inte tillgång och användande vara upp till vars och ens intresse?

Orsaken till att ojämlikheter i tillgång till datorer väcker reaktioner är möjligen att medan alla kan ha tillgång till kunskap om vilka fack- och specialtidsskrifter som finns genom att gå in i en större tidningskiosk är inte motsvarande kunskap om datorer lika lättillgänglig. Det finns därför ett samhällsuppdrag att bilda folket om datorer så att de får en chans att

medvetet välja bort dem som ointressanta om de så önskar. Jag menar att kunskap om hur man använder en dator är samma grundläggande rättighet som rätten att lära sig läsa och skriva.

Jag har i den här artikeln velat argumentera för att informationsvanor skiljer sig mellan olika individer därför att olika individer tillhör olika sociala sammanhang. För att skapa kun-

skap om användande av olika informationskanaler, och förståelse för varför det ser ut som det gör, är det därför viktigt att man i forskning om informationsvanor söker besvara frågor som kan berätta om sammanhanget där informationen konsumeras, och den kontext som konsumenten befinner sig i.

Noter

1. Tekniska nomenklaturcentralen menar i sin rekommendation om användningen av ordet IT att: *Informationsteknik definieras som 'teknik som används vid insamling, lagring, behandling och spridning av information med elektroniska medel'. Vi föredrar termen informationsteknik eftersom teknologi i regel står för 'läran om tekniken', och det är ju inte riktigt rätt i det här sammanhanget.* Av samma skäl är det dessutom felaktigt att ersätta IT med *kommunikationsteknik* eftersom det inte tar hänsyn till IT:s egenskap att lagra och behandla information. Mer om språktermer i datasammanhang finns att läsa på: [WWW.nada.kth.se/dataterm/].
2. Gränsfallsproblem uppstår när man talar om orsak eller intention. Plattmaskar har t.ex. ljuskänsliga celler som informerar masken om att "här är det ljusst", varpå masken vänder. Tillsammans med en generell impuls att röra sig framåt kommer plattmasken på så sätt att hamna i den mörkaste regionen i området. Frågan är här om man bör tala om att plattmasken behandlar "information" eller om den enbart reagerar på ett förutbestämt sätt utefter sin biologiska uppbyggnad
3. Som andra reduktionistiska teorier är det dock tveksamt vad som verkligen utgör den *minsta* beståndsdel. Vi vet ju (?) t. ex. att atomer, som länge betraktades som materiens minsta beståndsdelar, består av neutroner och protoner, vilka i sin tur består av kvarkar.
4. Machlup & Mansfield 1983. s. 642 Egen översättning. Originaltexten lyder: *Any meanings other than (1) 'the telling of something' or (2) 'that which is being told' are either analogies and metaphors or concoctions resulting from the condoned appropriation of a word for something that had not been meant by earlier users.*
5. Bateson säger, i den svenska översättningen, att skillnaden måste vara *effektiv* i en större entitets andliga processer. (Bateson 1995. s. 143)
6. Sedan är det min uppfattning att det som har mening sorteras in som "underhållning", "tidsfördriv", "kunskap" eller något annat allt efter respektive mottagares individuella förutsättningar och stundens ingivelse.
7. Uttrycket att "information är upplevelsen av kommunikation" är jag skyldig Roland Hjerpe på Linköpings universitet, IDA.
8. Distinktionen mellan kommunikation (meddelandets överförande) och information (meddelandet) antyder att där finns en objektiv skillnad. Medan alla inte skulle hålla med om att där verkligen finns en skillnad menar jag att distinktionen är viktig för att påvisa betydelsen av det immateriella i informationen, och det materiella i kommunikationen. Kjell Nowak menar att *Det mest utmärkande draget hos det fenomen som kallas mänsklig kommunikation är dess dualitet, dess samtidigt materiella och immateriella existensform. /.../ Denna dualitet uttrycks i semiotiken genom definitionen av begreppet 'tecken' vilket innefattar*

- de två oupplösligt förenade dimensionerna 'det betecknade' (innehållet, det mentala) respektive 'det betecknande' (uttrycket, det materiella). Tecknens innehåll och form kan aldrig skiljas åt, de är två sidor av samma sak.* (Nowak 1996) "Det betecknande" som Nowak påpekar är materiellt och själva uttrycket är det tecken som kommuniceras. "Det betecknade" är å andra sidan det immateriella innehållet, informationen, i det tecken som kommunicerats." Den för mig avgörande skillnaden är att två personer som betraktar samma tecken (det betecknande) kommer att se samma sak, medan det däremot inte är säkert, kanske inte ens troligt, att de upplever samma mening (det betecknade) eftersom de (sannolikt) har olika erfarenheter av tecknet och därför tillskriver det olika betydelser. Tecknens innehåll är socialt skapade och befinner sig inne i huvudet på betraktaren. Därmed är de inte tillgängliga för jämförelse på samma sätt som tecknens fysiska representationer.
9. En genomgång av teorier kring vanebeteenden ges i Birgitta Johanssons, "Ny teknik och gamla vanor" (1988).
 10. Produktivitetsparadoxen kallas även "Solows paradox" efter Robert Solow som observerade att "överallt omkring oss ser vi datorer utom i produktivitetsstatistiken". *OECD Jobs Strategy Technology, Productivity and Job Creation* 1996. Kommentaren avser det paradoxala i att investeringar i IT fortsätter trots att det inte ger någon synbar produktivitetsökning.
 11. I någon mening är även dessa artefakter att betrakta som informationsteknik då de representerar tekniker för information. Svante Beckman (Beckman 1995) ger IT en *vid, medelvid* och en *trängre* betydelse. Den trängre betydelsen avser samma definition som ges i not 2. Den medelvida betydelsen innefattar all elektrisk och elektronisk informationshantering, d.v.s även radio, TV och telefon. Den vidaste betydelsen av IT omfattar all form av kommunikation såsom ordet, skriftspråket, pengar och transportteknik. Därmed skulle de övriga teknikerna för information kunna kallas för analoga IT.
 12. Kallas även *conspicuous consumption* vilket studerats ingående av Roger Mason (1981).
 13. Det jag föreställer mig är i princip en kurva över konsumtionen av materiella varor och av immateriella varor som utgår från ett index. Detta för att få en överblick på den historiska utvecklingen under 1900-talet av framväxten av informationens förändrade eller oförändrade betydelse. Man kan diskutera vilka produkter som inte bär information och vad som är en materiell vara men jag avser naturligtvis annan information än den information en artefakt bär om sig själv och sina egenskaper. Exempel på sådana produkter är matsilver, mattor, mikrovågsugnar, glödlampor, möbler, mm. Dessa produkter fyller andra syften än att förmedla information.
 14. Om läsaren har egna förslag på informationskanaler tar jag tacksam emot dessa per e-post: andni@tema.liu.se.
 15. Med Jürgen Habermas' terminologi motsvaras detta av *livsvärld* och *system*.

16. Bland andra har Jürgen Habermas skrivit åtskilligt om hur individens deltagande i offentligheten ser ut, och här i Sverige är det studerat i maktutredningen och i låginkomstutredningen.
17. Närmare bestämt i *The Principles of Moral and Political Philosophy* Bok 1, kapitel VII, *Virtue* i *Works*. London 1825 (1785). Citerad i Robbins (1991). (Egen översättning).
18. Detta är en tolkning av Derek Robbins (1991) som jag översatt. Att beteenden i stora stycken är omedvetna och resultat av tidigare erfarenheter är en människosyn jag delar med Paley och många andra.
19. Habitus: (latin. översatt av grekiska. hexis, hållning) 1. (Aristotelisk): stabil själskvalitet, såsom kunskap, dygd. 2. En persons (totala) moraliska eller intellektuella utrustning och inställning. 3. Yttre beskaffenhet, utseende, kropps-konstitution. (Lübcke 1993). Se även Broady 1989:2 ss. 28 – 31 för en utförligare etymologisk redogörelse för ordet och hur Bourdieu kom att använda sig av det.
20. Med praktik avser jag motsvarande den engelska betydelsen *a usual or customary action* (Collins Dictionary s. 774). Dvs praxis och handlingsmönster. Men viktigare är att dess betydelse kan vara vana/vanor och med det avse förvärvade handlingsmönster som ofta delas av andra inom ett aktuellt habitus.
21. Broady, 1989 s. 11. Broady citerar där s. 127 i *La Distinction* som är originalutgåvan från 1979.
22. Man kan möjligen tycka att individ-, och systemnivå sammanblandas när Bourdieu beskriver sin metod. Ritzer (1992 s. 577.) förklarar detta med att det enligt Bourdieu råder en falsk motsättning mellan subjektivism och objektivism. Bourdieu kritiserar objektivismen (Durkheims sociala fakta; Saussures strukturalism: Levi-Strauss och Marxism) för att enbart se objektiva strukturer och inte den process av social konstruktion där individer uppfattar, förstår och konstruerar dessa strukturer, för att sedan agera med dem som bas. På motsvarande sätt menar Bourdieu att subjektivismen är blind för de objektiva strukturer i vilka processen av tänkande, redogörande och representerande aktörer hittas. Bourdieu föredrar en position av strukturalism som inte undantar agenten och handlandet. På det viset ser han en dialektisk relation mellan objektiva strukturer och subjektiva fenomen.

Referenser

- Bateson, Gregory: *Ande och natur. En nödvändig enhet*. Symposium 1995
- Beckman, Svante: En världsbildande teknik. I Karlsson, M & Stureson, L: *Världens största maskin*. Carlssons bokförlag, Stockholm 1995.

- Bourdieu, Pierre; *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. Översatt från franska av Richard Nice. Harvard university press. Cambridge, mass. 1984 (1979).
- Broady, Donald; *Kapital, habitus, fält. Några nyckelbegrepp i Pierre Bourdieus sociologi*. UHÄ-Arbeitsrapport. 1989:2.
- Carlsson, Ulla (red); *MedieSverige 1995. Statistik och analys*. NORDICOM- Sverige, Göteborgs universitet 1995.
- Cepro; *IT-mått: Hur kan IT-användning beskrivas?* Nils-Göran Olve och Carl-Johan Westin. 1996. På uppdrag av IT-kommissionen.
- Dahlgren, Peter: *TV-nyheter: Inte enbart information*. Pressens årbog / Dansk pressehistorisk selskab. Köbenhavn Reitzel 1985
- FRN, Hagerlid, Jan; *Informationsekonomi – En forskningsöversikt*. FRN 1995.
- Johansson, Birgitta; *Ny teknik och gamla vanor: En studie om mikro-vågsugnens introduktion*. Linköpings Universitet 1988.
- Lübcke, P; *Filosoflexikonet* Forum, Stockholm 1993
- Machlup, F; Mansfield, U (red); *The study of information. Interdisciplinary messages*. John Wiley & Sons, Inc. 1983.
- Mason, Roger S; *Conspicuous consumption. A study of exceptional consumer behaviour*. Gower, University of Salford. 1981.
- Nationalencyklopediens Ordbok*. Vol II. Bra Böcker AB, Höganäs. 1996
- Nationalencyklopedin* vol IX, Bra Böcker AB, Höganäs 1992.
- Nielsen. [WWW-db.aol.com/corp/news/press/view?release=138] Februari 1997.
- Nissen, Jörgen; Olsson, Lena; Informationsvanor och ny teknik. I Nissen, Jörgen (red); *Posten och informationssamhället -en förstudie*. KFB, 1996.
- Nowak, Kjell; Forskning om medier och kommunikation: Ett kulturteoretiskt perspektiv. I Carlsson, Ulla & Lindblad, Anders: *Forskning om journalistik, medier & kommunikation. Ämnesområdet idag och i framtiden*. Nordicom-Nytt/Sverige, 1992.
- Nowak, Kjell; *Medier som materiell och mental miljö*. I Carlsson, Ulla; *Medierna i samhället, igår, idag, imorgon*. NORDICOM-Sverige. Göteborgs universitet. 1996.
- Ritzer, George; *Sociological theory* McGraw-Hill, 1992.
- Robbins, Derek; *The Work of Pierre Bourdieu*. Open University Press. 1991.
- SCB: *Data om informationstekniken i Sverige 1996*.
- SCB: *Datorvanor 1995*. SCB Förlag, Örebro. 1995.
- Shannon, Claude E. & Weaver, Warren: *The mathematical theory of communication*. The University of Illinois Press, Urbana 1963.
- Svenska dagbladet, 18/4 1996.
- Wiener, Norbert: *Cybernetics: Or control and communication in the animal and the machine*. (1948). The technology press, New York. 1957